

Дашкевіч Г.М. (Мазыр, Беларусь)

**КАНЦЭПЦЫЯ ПАЭТЫЧНАГА СВЕТАБАЧАННЯ Ў ПАЭМАХ
АЛЕСЯ РАЗАНАВА 70-Х ГАДОЎ**

Творчасць А. Разанава, паэта філасофскага складу, паэта-наватара, першаадкрывальніка універсальна-інтэлектуальнага напрамку ў сучаснай беларускай паэзіі, як магутная рака, уліваецца ў мора айчынай і еўрапейскай літаратуры. Філасафізм – устойлівая якасць разанаўскай паэзіі. Паэт з самага пачатку сваёй творчасці заўсёды знаходзіўся ў пошуку таго адзінства зместу і формы, пачуццяў і дум, да якога так натхнёна імкнуўся вялікі Пушкін.

Лірычны герой А. Разанава ў “Паэме выніку” шукае свайго адкрыцця, для яго рэчаіснасць – магчымасць перайсці “грані прычання”, напоўніць “весткаю позірк, а слых цішынёю”, спазнаць “сваё прызначэнне”, пераадолець бязлітасную дыялектыку выпрабаванняў, рэчаў, якія раняць патайна людскія сэрцы. Е. Лявонава ў разанаўскім стаўленні да рэчы знаходзіць штрыхі ўзаемадзеяння з філасофскай канцэпцыяй Рыльке, якога цікавіла рухомасць рэчаў-прадметаў, сярод якіх звычайныя і вышэйшыя. На тых і другіх сканцэнтравана павязь вякоў, чалавека і прыроды. Разанаў паўстае супраць мяжы паміж зямлёй і небам, духоўным і паўсядзённым. Услед за Рыльке ён раіць

развярэджанай чалавечым непаразуменнем душы наблізіцца да рэчаў, якія ніколі не пакінуць, не здрадзяць. Гэта свет зямной прыроды, напоўнены энергіяй космасу, святлом надзеі і веры. Паэт вядзе свайго чытача да той унутранай раўнавагі, “якая існуе паміж высокім і нізкім. І якраз у побытавым... Там і цэласныя натуры, і цвітуць душы, і людзі даюць імёны рэчам” [1, с. 6].

У “Паэме вяхі”, “Паэме святла”, “Паэме рыбіны”, “Паэме калодзежа”, “Паэме сланечніка” і інш. паўстае філасофская канцэпцыя А. Разанава – паэта і грамадзяніна – аб адзінстве, непадзельнасці свету. Ён разважае пра рэчы прыродныя, уласна-рэчы і рэчы-істоты, якія праходзяць праз нараджэнне і смерць, праз “карані і сонца”.

Усе паэмы напісаны свабодным вершам, верлібрам і лірычнай прозай. “Экспрэсіўныя, прарочыя па зместу і стылю, амаль ці не апакаліптычныя, насычаныя “скрытымі” цытатамі з Бібліі, алюзіямі на міфалогію, навукова-тэхнічныя адкрыцці. І гэта не мадэрнісцкія абстракцыі ці постмадэрнісцкія гратэскі, як лічылі некаторыя крытыкі і чытачы, арыентуючыся на першае ўражанне. У паэмах Разанава ёсць глыбокае асэнсаванне рэальнага, “застойнага” савецкага часу, скалечаных нашых прыроды і культуры. Ёсць таксама паэтычна пераасэнсаваныя эпізоды лакальнага быту часоў дзяцінства і юнацтва” [2, с. 245], – адзначае У. Конан.

Стыль разанаўскіх паэм вызначаецца багатай метафарычнасцю, эмацыянальнасцю, супярэчлівасцю ўнутранага перажывання лірычнага героя, недагаворанасцю. Рух думкі і пачуцця неспакойны, абрывісты. Рух наперад пераасэнсоўваецца, удасканалваецца праз вяртанне назад: *“Існуем знікаючы... // Маналогі // наслойваюцца, пераплятаюцца // і пранікаюць адзін у адзін, // быццам у лесе “я” адываецца “я”... // Сем колераў у адным, // змясціўшыся, не змяшчаюцца, // і не ўмяшчаецца наша бясконцасць // у карані і галіны: // да заўтра..”* [3, с. 6].

У “Паэме выніку” паўстае свет і антысвет. Душа паэта баліць за будучыню чалавецтва. Біблейскія прадказанні, папярэджванні пакладзены ў аснову кампазіцыйнай будовы твора. Сем дзён, сем колераў увасабляюць карціну стварэння свету. Аўтар напаўняе “весткаю позірк”, а “слых цішынёю”, бласлаўляе “тых, хто ўбогі... / хто плача... / хто церпіць”... і хто сябе аддае беззваротна...” [3, с. 5], чыя бясконцасць “не ўмяшчаецца ў карані і галіны” [3, с. 6].

Суровыя арыенціры жыцця паўстаюць перад кожным, хто нарадзіўся, хто спазнаў “лінію спраўджвання”, “круг незамкнёны”, вынік таго, што існавала раней. Душа чалавечая павінна змагацца супраць прагалаў у побыце і ў жыцці. Яна смягне ад бяздзейнасці, бездухоўнасці. Мы заўсёды нешта “пакідаем шточасна”: свае сляды на жыццёвай дарозе. І на кожны пакінуты чалавечы след спадае “па лісціне барвовай ці жоўтай, – але таксама пакінутай” [3, с. 8]. Зноў і зноў А. Разанаў падкрэслівае думку аб непарушнай сувязі чалавека і прыроды. Інтанацыя роздуму паступова набывае ўнутраны дынамізм, плынь усхваляванай свядомасці, якая імкнецца да цэласнасці праз пераадоленне неаднароднасці, бездухоўнасці, “раскрыжавання ў целе” [3, с. 8]: *“Дзе аддаецца – там захваецца: смягну... – // не поўны... // не збыты... // тутэйшы... // Якая вада – жывая?... // Укінуў галінку шытшыны ў крыніцу: // згарэла галінка, // укінуў другую ў другую: // згіла і зваднела, // укінуў у трэцюю трэцюю: // зазелянела...”* [3, с. 9–10].

Г. Кісліцына адзначае ў “Каардынатах быцця” “раскаванасць паэтычнага стылю і цягу да асацыятыўна-вобразнага пісьма”. Даследчыца слухна занатоўвае ўвагу на тым, што “агульнай была сама адмова ад прынцыпу адлюстравання і замена яго прынцыпам стварэння новай рэчаіснасці” [1, с. 595].

Нельга не пагадзіцца з думкай аб уплыве сусветнай філасофіі на творчасць Разанава. Але ж нельга аспрэчваць і тое, што нацыянальная беларуская спецыфіка выяўлення ўнутранага свету лірычнага героя ў яго творчасці відавочная. Яна грунтуецца

на фальклорнай спадчыне, народна-песеннай аснове, паяднанасці светабачання сялянскага і навукова-інтэлектуальнага: *“Не сумнявайся // і не шукай апраўдання для весткі: // заквашаны ёю, ўзыходзіць сусвет, // пераўзыходзячы грані пярэчання* [3, с. 5].

Аналагічныя спалучэнні “галінка дрэва і галіна лёсу” грунтуюцца на спрадвечных народных уяўленнях аб тым, што не толькі Усявышні, чалавек сам з’яўляецца творцам усеагульнага дрэва вечнасці і дрэва свайго асабістага лёсу. Дрэвы ў народным уяўленні – сведкі памяці, сімвал жыццязстойкасці народа, чалавечай духоўнай красы. “Незлічоныя атожылкі вечнага дрэва” [3, с. 5] – разанаўскі сімвал бясконцасці жыцця, кругавароту, сімвал вечнасці. Свабодная вершаваная форма верлібра ў “Паэме выніку” насычае актыўны ідэйна-мастацкі, жанрава-стылявы пошук А. Разанава наватарскімі адкрыццямі.

У “Паэме калодзежа” А. Разанаў пераасэнсоўвае старажытны антычны міф пра Ікара і Дзядала. Паэт стварае сваю сюжэтную лінію, адыходзіць ад зместу старажытнага міфа. Яго Ікар насуперак волі бацькі ўзлятае ў нябёсы і такім чынам сцвярджае сваю незалежнасць. Неба паўстае ў творы як носьбіт духоўнай моцы, стойкасці. Паэма складаецца з чатырох маналогаў, якія прамаўляюць Дзядал, Ікар, першы грабар, другі грабар. Міжволі ўспамінаецца шэкспіраўскі Гамлет – адзінокі змагар за справядлівасць. З ім асацыіруецца вобраз свабодалюбівага шукальніка праўды Ікара. Крылы дасталіся яму ў спадчыну ад бацькі – чалавека з залатымі рукамі. Але паміж імі існуе мяжа адчужанасці, непаразумення. Бацька супраць палёту, бо Ікар пакідае радзіму, магчыма, назаўжды. Маналог Дзядала перарывісты, напружана-эмацыянальны, суровы. У ім трагедыя паэтычнай творчай душы, якая не здольная ўзляцець у паднябессе ні ў прамым, ні ў пераносным сэнсе. Палёт Ікара немагчыма спыніць: *“Ты згубішся ў нябеснай вышыні, // зняможашся ў бязмэтным намаганні. // І ўсё адно // не выбераш палёт, // І ўсё адно // не вычарнаеш космас... // Цяпер спыніся... // Неба не для нас... // Маё дзіця загубяць мае крылы... // О лепей бы нічога я не ўмеў, // о лепей бы не кратаўся нікуды: // бяссільны царскі гнеў мяне вярнуць, // а мой адчай – няшчаснага Ікара...* [3, с. 65].

Звяртае на сябе ўвагу ў “Паэме калодзежа” ўменне аўтара спалучыць “фальклорны традыцыйна-вобразны пачатак з абстрактным, метафарычным” [4, с. 211].

Першы ўрывац, на наш погляд, адсвечвае стылёвай тэрміналогіяй навукова-тэхнічнага прагрэсу: палёт, космас, “міраж бясплоднае пустыні”. У спалучэнні з дзеясловамі *згубішся, зняможашся, не выбераш, не вычарнаеш* узнікае змрочная карціна рэчаіснасці, крыху скупаватая на пачуццёвасць. Ствараецца ўражанне, што гэты маналог прамаўляе не бацька Ікара, а старонні чалавек. Другі ўрывац напоўнены глыбокім эмацыянальным напалам. Ён нагадвае плач, галашэнне. Беларусы ніколі не наймалі плакальшчыц у адрозненне ад іншых народаў. Яны аплаквалі сваіх блізкіх самі. Прадчуванне трагічнага зыходу палёту не дае спакою Дзядалу. Бацькоўская душа развярэджана непрыняццем смерці, якая навісла над Ікарам, якой ён не ў сілах перашкодзіць: *“Нібы я быў – і вось ужо няма, // застаўся толькі сведка непатрэбны”* [3, с. 65].

Герой сам між небам і зямлёй, бо ён “паўстаў проці сонца”. Духоўная раз’яднанасць бацькоў і дзяцей прыводзіць да трагічнага выніку. Пацверджанне гэтаму знаходзім у сусветнай літаратуры (“Гамлет”, “Кароль Лір” В. Шэкспіра).

Вялікае значэнне надаецца ў кампазіцыйнай структуры твора сну Ікара. У трывожным сне – трызненні Ікар, які марыць аб палёце, раптам заўважае, што неба знікла. Каменная зямля распласталася перад ім. Дзядал дае яму рыдлёўку, каб сын выкапаў калодзеж. Ікар знікае ў зямных глыбінях, каб потым зноў паўстаць. Яму не хапае крылаў, але не здардзіў ён свайму палёту:

– “Навошта ты мінуў крынічны пласт?”, – чуе ён напаследак адчайныя словы Дзядала [5, с. 66]: “*Што ў чалавеку – сонца?.. што вада?... // Нас хтосьці падмяняе... падмяняе*” [3, с. 69].

Аўтарскія пытанні пранізваюць твор ад пачатку да канца, надаюць яму не толькі філасафічнае, але і надзённае, публіцыстычнае гучанне. А. Разанаў паўстае як майстар афарызма, чуйнага і свежага крылатага слова, трапнай метафары, здольнай ашаламіць, устрывожыць нечаканасцю рытмікі, страфічнага мадэлявання, гукавой інструментоўкай. Ён будзіць думку чытача, схіляе да актывізацыі яго грамадзянскай пазіцыі праз асваенне новай сімволікі, новых форм.

У “Паэме вяхі” А. Разанаў працягвае раскрыццё лірычнага характару сваёй творчасці на аснове нацыянальнай канкрэтна-гістарычнай праблематыкі. Гэты твор прысвечаны Максіму Багдановічу. Назва твора ўбірае розныя багданавічаўскія вобразы, але самыя запамінальныя з іх – Хрыстос і апостал Пётр, народ, музыка, Страцім-лебедзь, жыта і васілёк з “Апокрыфа”.

Пяць верлібраў складаюць касцяк твора. У першым з іх паўстае вобраз часу, “перасыпаецца пясчаны гадзіннік” кароткага жыцця паэта. Узнікае вобраз магілы, “выкапанай дачасна” [3, с. 24]. Перад згасаючым воблікам паэта узнікае далёкі вобраз радзімы з тужлівай песняй жней, якія хвалююць сэрца і ў радасці, і ў горы. “Ці быў ты калі шчаслівы, каб быць шчаслівым заўсёды?” – паўстае пытанне. Сярод шоргату сярпоў і каласоў узнікае вобраз Музыкі-вандроўніка, яго бессмяротныя словы аб непарушанасці духоўнага пачатку, аб тым, што “добра быць коласам, але шчаслівы той, каму давядзецца быць васільком...” [3, с. 24]. Мастака і Музыку А. Разанаў у адным з інтэрв’ю называе захавальнікамі вечнасці.

Дыялог з Багдановічам – асноўны мастацкі прыём у паэме. Сімвалічна-ўмоўны вобраз Музыкі спалучаны з рэальным вобразам Максіма-Кніжніка, Максіма-Паэта ў двух часавых вымярэннях: канкрэтным і міфалагічным. Абодва гэтыя часы прапушчаны праз сэрца лірычнага героя – паэта новага веку А. Разанава, які праз усё сваё жыццё нясе ў сваім сэрцы, у сваёй свядомасці вобраз Максіма з апокрыфа ў канон. Адсюль сімвалічная назва – “Паэма вяхі”, паэма аб бессмяротнасці таленту. Краса жытнёвых каласоў у васільковым абрамленні сімвалізуе нязгасную духоўную веліч творцы, ахвяраваўшага жыццём у імя свайго народа, які пакінуў бацькаўшчыну ў пошуку лепшай долі. Там, на чужыне, “усюды прымалася зерне, але нідзе васілёк не прыняўся... Нідзе васілёк не прыняўся!..” [3, с. 27].

Г. Кісліцына адносіць “Паэму вяхі” да першага вопыту А. Разанава ў герменеўтычнай паэзіі. Гэты вопыт сведчыць аб яго нястомным пошуку свайго паэтычнага сродку “супраць эрозіі асобы” (С. Марчанка).

Васілёк у вершы “Слуцкія ткачы” М. Багдановіча – “цвяток радзімы”, сімвал Беларусі. Ён жа для паэта – сімвал мастацтва, яго нязгаснай красы, аб’яднаны з такімі паняццямі, як народ, айчына, творца, хлеб надзённы і хлеб духоўны. А. Разанаў беражліва прыпадае да невычэрпнай крыніцы творчасці свайго геніяльнага папярэдніка, пераасэнсоўвае яго здабыткі і ўплятае іх у вянок вечнасці. Такім чынам ён сцвярджае сусветны ўзровень паэзіі М. Багдановіча і сам стварае твор, які па сваіх мастацкіх якасцях адпавядае сусветнай паэзіі. Скарбніца жанрава-стылёвых пошукаў А. Разанава набывае новыя, дасюль нязведаныя фарбы і адценні. Эстэтычныя арыенціры М. Багдановіча сталі роднаснымі, блізкімі для А. Разанава ў жыцці і творчасці.

“Паэма рыбіны” і “Паэма сланечніка” напісаны вершаванай прозай. Першая з іх прысвечана бацьку. Другая – вясковай жанчыне Тэклі – чыстай, светлай беларускай мадонне, якая трымае на руках не сваё – чужое дзіцятка. Бо ўсё яе жыццё стала самаахвярным подзвігам у імя дабрыні. Вобраз бацькі з “Паэмы выніку” – складаны, неардынарны. Ён быццам спрасаваны з болю і пакут, дабрыні і адчаю. Вясковы каларыт

гэтых твораў дасягаецца вытанчанымі, адшліфаванымі стылёвымі варыяцыямі, яркімі бытавымі карцінамі сялянскага жыцця, эмацыянальнай асобай лірычнага героя, узрушанага ўспамінамі. У гэтых паэмах адлюстраваны нацыянальны характар. Ён не падфарбаваны, а жыццёва апраўданы, успрымаецца чытачом ва ўсёй сваёй сіле, першароднай красе.

“Заносіла снегам хату... чырвонае сонца вісела цяжка і поўна... па шкле квітнелі марозныя ўзоры – і што было абавязковае, а што не? Ты грэў у печцы цагліны, загортваў у рыззе і клаў нам у ногі нанач. І ўсё, што рабіў, было самым-самым, а што не рабіў, не было ніякім” [3, с. 49].

Разанаў малое суровую прозу пасляваеннага вясковага жыцця скупымі мазкамі і аздабляе яе дыямантамі пяшчотных, усхваляваных, пранізаных глыбокім лірычным унутраным пачуццём успамінаў.

В. Бечык адзначае, што для стылю паэм А. Разанава “характэрна насычаная пераноснымі сэнсамі і пераклічкай значэнняў метафарычнасць. Да асноўных тэм і праблем далучаюцца парасткі і атожылікі розных, спадарожных галоўнаму, перажыванняў, супярэчлівых высноў. Адбываецца ўзаемапранікненне думак, перажыванняў, вобразаў – з рухам наперад і вяртаннем назад, з недагаворанасцю і неспадзяванымі завіхрэннямі пачуцця і думкі” [6, с. 45]. Крытык лічыць, што зместавае, сутнаскае іншы раз “адступае на задні план, ускладненасць думкі і перажывання пачынае здавацца манернасцю, самамэтным эксперыментам, нематываваным разбурэннем мастацкай логікі” [6, с. 45]. Але, на наш погляд, такія катэгарычныя выказванні нават з пункту гледжання аднаго з вядучых даследчыкаў беларускай паэзіі 70–80-х гадоў у дадзеным выпадку не набылі канкрэтных пацверджанняў. Таму возьмем на сябе адказнасць прыняць заўвагі крытыка як слушную параду, перасцярогу ад штучнага эксперыментатарства, дэкларацыйнасці, бездухоўнасці для ўсёй маладой беларускай паэзіі.

Такім чынам, у цэнтры ўвагі творцы – пошук новых шляхоў пазнання, дзякуючы якім адбываецца адкрыццё новых магчымасцей для разгадкі таямніц паэзіі.

Літаратура

1. Кісліцына, Г. Алесь Разанаў / Г. Кісліцына // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: у 4 т. / рэдкал.: У.В. Гніламёдаў, С.С. Лаўшук (наук. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – Т. 4. Кн. 2: 1986–2000 гг. — 2003. – С. 591–604.
2. Разанаў, А. Каардынаты быцця: Паэмы / А. Разанаў. – Мінск: Маст. літ., 1976. – 96 с.
3. Конон, В. Ступени лестницы. О поэзии Алеся Рязанова / В. Конон // Нёман. – 1997. – № 11. – С. 240–255.
4. Калеснік, У. Усё чалавечае: Літ. партр., арт., нарысы / У. Калеснік. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 381 с.
5. Бечык, В.Л. Далягляды лірыкі / В.Л. Бечык // Беларуская літаратура: Дзень сённяшні / С.А. Андраюк [і інш.]; пад агульн. рэд. П.К. Дзюбайлы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – С. 5–56.
6. Гніламёдаў, У. Сінкрэтызм і інтэлектуальнасць / У. Гніламёдаў // Полымя. – 1991. – № 4. – С. 225–241.